

Sopron nyomdászata

V. Ecsedy Judit

Mielőtt rátérnénk a soproni nyomdászat évszázadainak bemutatására, mi is vessük fel azt a kérdést, amelyet már egy, a soproni nyomdászatról szóló kiállítás bevezetője feltett 1977-ben. Vajon mivel magyarázható az az ellentmondás, hogy a település fénykoraként ismert 17. században a nagy gazdasági erővel rendelkező, a protestáns és jezsuita írók, pedagógusok egész sorát foglalkoztató városban nem volt nyomda? Hogy lehet, hogy csak a Streibig nyomda megtelepedésétől, 1721-től kezdve folyamatos a városban a könyvnyomtatás? Az okot valószínűleg egyrészt a viszonylag közeli, katolikus igényeket kielégítő pozsonyi és nagyszombati nyomda működésében kell keresnünk. Protestáns téren pedig a magyarázatot Nyugat-Dunántúl több városában megfordult evangélikus Manlius–Farkas nyomda (1582–1643), valamint az ugyancsak több dunántúli várost bejárta és végül 1658-ban Kőszegen megtelepedő Wechel András-féle protestáns nyomda szolgáltatja.

Más szempontból vizsgálva a kérdést, ha összevetjük a könyves szakmák vállalkozásait a kezdetektől 1948-ig, az államosításig, Sopront két másik (nagyobb lélekszámú) dunántúli városhoz hasonlítva azt az eredményt kapjuk, hogy míg Sopronban az 1721-es kezdetektől 99 ilyen vállalkozás volt, addig Szombathelyen 1788-tól kezdve 32, Veszprémben 1789-től huszonegy. E két utóbbi városban a könyvnyomtatás csak a 18. század végén honosodott meg, és mindkettő legnagyobb megbízója a püspökség volt.

Ha mármost visszatérünk Sopron városára, akkor először néhány olyan adattal találkozunk, amelyek alapján nem bizonyítható teljesen egyértelműen, hogy voltak nyomdai kezdeményezések a 17. században is. A soproni városi nyomda működése a 17. század első felében alig igazolható. Mindössze 1617-ből van egy feljegyzés, amely

szerint a város megbízásából tíz héten át egy Mohr nevű nyomdász tevékenykedett Sopronban. A tipográfia működésére utaló másik adat egy 1622-ből származó német nyelvű tudósító röpirat, amely II. Ferdinánd király és császár nejének, Eleonórának Sopron városában 1622. július 26-án történt koronázásáról tudósított. A címlap szövege szerint Sopron királyi városában nyomtatták 1622-ben. Elképzelhető, hogy csak az ünnepi alkalomra egyetlenegyszer jött a városba egy nyomdász. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy az impresszum félrevezető, és a nyomdász talán csak nagyobb hitelt kívánt biztosítani a tudósításnak azáltal, hogy az esemény színhelyét jelölte meg nyomdahelyként, valójában pedig a nyomtatás más (nem hazai) városban történt. A század folyamán más soproni nyomtatvány ugyanis nem ismeretes, és nyomdabetűi is ismeretlenek. Ennek ellenére egy esetleges nyomda létét sem lehet kizárni.

Farkas Imre, miként Manlius, aki Monyorókeréken az első magyarországi rézmetszeteket kinyomtatta (1588), ugyancsak szerepeltetett kiadványaiban rézmetszetes illusztrációt. Még Keresztúron jelentette meg Sopron polgármesterének, az ötvösmesterséget is kitanuló, utóbbi jogi képzettséget szerző Lackner Kristófnak két művét: emblémaszótárát és hieroglifikus címermagyarozatát. Lackner Kristófot, mint az egyik legkorábbi hazai rézmetszőt tartjuk számon: mindkét kötetéhez maga készítette a rézmetszeteket, egyikük Sopron címerét ábrázolja. Talán van összefüggés az 1617-ben Sopronban tartózkodó Mohr nyomdász és a Lackner által metszett két rézmetszet között, lehet, hogy ő készítette az egyébként Keresztúron megjelent könyvhöz a réznyomatokat. A hazai nyomdászat történetében ritka, hogy korai nyomdánknek egy-egy tárgyi emléke is megmaradjon. Lackner részletei azonban máig fennmaradtak, a soproni Evangélikus Gyülekezeti Levéltár őrzi.

A 18. század első évtizedeiben a német földről, osztrák örökös tartományokból érkező beván-

dorlók között több könyvnyomtató is volt. Inkább az ország északnyugati felében telepedtek meg. Az első bevándorló nyomdászok már az 1710–1720-as években megjelentek az ország nyugati részén.

A 18. század folyamán Sopronban öt nyomda dolgozott egymást követően és öt kiadóról van tudomásunk, amelyek némelyike hosszabb ideig, némelyike csak egy-egy alkalommal adott hírt magáról. Ami a nyomdászatot illeti, az Sopronban 1721-től a század végéig és a 19. század folyamán is folyamatos. Volt négy olyan év, amikor egyszerre két nyomtatóműhely is dolgozott, a nyomdász szakember Streibig József Antal és a műkedvelő Dobner Ferdinánd Sebestyén.

Streibig József Antal az alsó-ausztriai Wildberg városából érkezett, és egészen a nyugati határszélen telepedett le: előbb 1720-ban Kismartonban működött egy évig, mint Esterházy Pál herceg nyomdása, majd 1721-ben költözött tovább Sopronba. Sopronnak ő volt az első olyan nyomdása, akiről biztos tudomásunk van. Mint legtöbb könyvnyomtatónk, eleinte Streibig is nyomdai engedély nélkül kezdte működését, és hosszan és eredménytelenül küzdött Sopronban ennek elnyeréséért. Végül 1726-ban a nyomdai szabadságot előíró rendelet évében kapta meg a latin nyelvű címtárat is tartalmazó naptár kiadására jogosító privilégiummal együtt. Ez a *Titulare calendarium* vagyis magyarországi sematizmus 1726-ban jelent meg először, majd ezután évről évre.

Érdekes epizód Sopron nyomdászat-történetében Dobner Ferdinánd Sebestyén tevékenysége. A nagy műveltségű jogász – Dobner Ferdinánd polgármester fia – műgyűjtő, író és nyomdatulajdonos volt egy személyben. Nincs teljesen tisztázva, hogy eleinte vajon Streibig és Dobner együtt dolgoztak-e. Mindenesetre később Dobner saját műveit önálló, meglehetősen egyszerű nyomdájában állította elő, minden esetben

1745-re szóló soproni naptár csillagászt ábrázoló címlapmetszete (Oedenburg 1745, J. Ph. Rennauer)

impreszum nélkül. 1727 után – ebben az évben költözött át Streibig Győrbe – Dobner tipográfiajának sincs többé nyoma. Nem tudni, mi lett Dobner felszerelésének sorsa, amely egyébként jól elkülöníthető Streibigtől. Streibiget Philip Ludwig Sinzendorf győri püspök hívta át Győrbe, magával vitte Sopronban használt nyomdáját és ott a püspöki nyomdász címet is megkapta.

Streibig távozását követően öt év szünet után Sopronban hamarosan új officina nyílt, amelynek alapítója Schmid János Miklós, egy bécsi könyvkötő fia volt. Neve 1733-ban fordul elő először Sopronban, ekkor vette fel őt a város polgárai sorába. Schmid 1733 és 1738 között működött Sopronban, majd Streibighez hasonlóan ő is másfelé kezdett tájékozódni. Kevés kiadványa ismeretes, de az ő sajtója alól került ki az első magyar nyelvű soproni könyv, Neuhold János Jakab soproni származású Komárom vármegei főorvos *Fundamentomos oktatása a himlőről* (1736), amely egyidejűleg németül is megjelent. Schmid 1738-ban tanúsítványt kért a várostól, hogy viselkedése ellen nem volt kifogás, ugyanis el akart költözni Sopronból.

Könyvdíszek a soproni Siess-nyomdából az 1770-es évekből

Még ugyanebben az évben, 1738-ban eladta nyomdáját az ugyancsak német származású Rennauer János Fülöpnek, akit a korabeli iratok alapján a Komáromba távozó Schmid erősen megrövidített a nyomdaeladás alkalmával. Ő ugyanis a jóhiszemű vevőnek csak nyomdája egy részét adta el úgy, mintha az a teljes felszerelése lett volna. Ezzel kapcsolatban tanúk kihallgatására is sor került, köztük nyomdászlegények is tanúsították, hogy Schmid felszerelése nagyobb volt annál, mint amelyet Rennauernek eladott. További kellemetlenségekkel járt Rennauer számára, hogy kiadott egy német naptárt, abban a hitben, hogy erre Schmidnek privilégiuma volt – később viszont bebizonyosodott, hogy nem. Rennauernek azonban sikerült engedélyt nyernie német kalendáriumok kinyomtatására. Rennauer csaknem egy évtizedig működött Sopronban, utolsó nyomtatványa 1747-ből való, ebben az évben halt meg. 1748-ban özvegye eladta műhelyét az ekkor munkába álló Siess János Józsefnek.

A továbbiakban a század végéig, sőt a 19. század közepéig a Siess család tagjai képviselték Sopron nyomdászatát. A bécsújhegyi származású Siess negyven évig állt a soproni nyomda élén, majd utódai még tovább bővítették a vállalkozást a szombathelyi nyomda létesítésével (1788).

A 18. században a magyarországi protestáns nyomdák lassú elhalása következtében az 1720-as évektől kezdve több dunántúli nyomda vállalta magára a környékbeli magyar evangélikus vallású lakosság könyvekkel való ellátását. E műhelyek mindenekelőtt a soproni Rennauer- és Siess-nyomda és a győri Streibig-nyomda. A titokban kibocsátott könyvek címlapjára hamis külföldi impresszumot nyomtattak, vagy elhagyták – az egyébként kötelező – hely- és nyomdamegjelölést.

Ma 51 hamis impresszummal megjelent, de valójában Sopronban nyomtatott művet tartunk nyilván, a legkorábbi 1748-ban jelent meg.

Hamis nyomdahelyként leginkább német városneveket használtak fel, leggyakrabban „Frankfurt”-ot, de „Debrecen” is előfordul, nem kis gondot okozva ezzel a debreceni nyomdának. Bár e titokban nyomtatott evangélikus könyvekre gyakran felfigyeltek a könyvvizsgálók, leginkább vásárokon kobozták el a könyvkereskedőktől, miután utólag nem tudták megállapítani a nyomdász kilétét. Így a mintegy három évtizeden át folytatott gyakorlata miatt nem került

Szent Dávid zsoltárai hamis frankfurti helymegjelöléssel, de valójában a soproni Siess-nyomdában készült

veszélybe Siess nyomdája, hanem zavartalanul működött tovább.

II. József 1781. évi türelmi rendeletét követően nem volt szükség többé hamis vagy fiktív helynevek mögé rejtteni a nem katolikus nyomtatványokat. Egy csapásra megszűntek a magukat frankfurtinak vagy debreceninek nevező evangélikus énekes- és imádságos könyvek, megjelentek viszont ugyanazok soproni impresszummal.

Visszatérve a hamis nyomdahelyű evangélikus könyvekre, ha a nyomdászok el is hallgathatták nevüket, ezt a könyv terjesztését végző könyv-árusok, könyvkötők nem teheték meg, hiszen a leendő vevőknek tudomásukra kellett hozni, hogy hol kaphatók e könyvek. Gyakran szerepel ezért a címlapokon a soproni Schrabcs könyvkiadó-kereskedő-könyvkötő neve. A Schrabcs-család első tagjának, Christian Gottfriednek neve először 1737-ben bukkan fel Sopronban, majd

tevékenységét Michael Gottlieb folytatta, de a család tagjai egészen 1824-ig részt vettek a soproni könyvterjesztésben. Éppen a Schrabs-család egy tagjáról már Dobner Ferdinánd polgármester is megemlékezik emlékirataiban, ugyanis 1727. július 27-én Pilgram evangélikus papnak újonnan megjelent két énekes- és imakönyvét Schraps (!) könyvkötőnél csinosan, aranymetsszel bekötötte.

A soproni könyvkötők céhkönyve fennmaradt (Buchbinder protoco hl 1790), a díszes kötés készítője Schrabs Mihály Gottlieb könyvkötőmester, sőt céhmester. A céhkönyvet színes, aranyozott bőrkötés, igazi művészi munka díszíti. Minthogy a céhkönyvet még a 19. században is vezették, nem kevesebb, mint 78 soproni könyvkötő neve van benne felsorolva. Ellentétben a nyomdászokkal, a könyvkötők ugyanis céheket alkottak. Céhek alakítására főleg a szabad királyi városokban került sor, ott, ahol már négy-öt könyvkötő is dolgozott.

Virácfüzér (Sopronban 1837, Kulcsár Katalin asszony' betűivel)

Illemszabályok ifjú hölgyek számára (Sopron 1879, nyomt. Reichard és Litfassnál)

Sopronban a könyvkereskedők és könyvkötők mindig fontos szerepet játszottak a város könyves kultúrájában. Végül is ők voltak azok, akik a könyveket eljuttatták az olvasókhöz.

A 19. század első évtizedeiben létesültek a mai értelemben vett könyvesboltok Sopronban. Az első Kilián Károlyé, aki 1802-ben nyitott könyv- és műkereskedést a város és a Helytartótanács engedélyével. A második Wiegand Károlyé volt, aki 1815-ben alapította soproni könyvesboltját.

Ugyanakkor a könyvnyomtatás terén a Siess-család többgenerációs vállalkozását előbb az alapító Siess János József vezette (1748–1789), majd özvegye, ill. az örökösök, 1800 és 1806 között pedig Siess József Antal irányította, ennek halála után ismét az örökösök. Ezután több évtizeden át 1820-tól 1847-ig Kulcsárné Siess Katalin kezében volt a nyomda, mindaddig, amíg el nem adta Lenck Sámuelnek, aki rövid idő múlva továbbadta Romwalter Károlynak. Minthogy Romwalter Kulcsárné unokáját vette feleségül (1856), így ismét Siess családtagé lett a nyomda.

Romwalter Károly előbb a kőszegi Reichard-nyomdában volt tanonc, majd segéd. Bécsben és Pozsonyban szerzett további tapasztalatokat. Sze-

mélyében kiváló szakember került a nyomda élére, aki amellet Sopron közéletében is szerepet vállalt. Részt vett a Városszépítő Egyesület munkájában, a természetjárás népszerűsítése érdekében 1876-ban fiával közösen, saját költségen kilátót, ahogy nevezték „messzelátótornyot” ácsoltattak. Ezt a 20. század elején kőépületre cserélték le, de Romwaltertől kapott neve, a Károly-kilátó változatlan maradt. Jelentős része volt Sopron helytörténeti kutatásában, megismertetésében. Csaknem fél évszázadig volt a nyomda élén, 1850-től 1895-ig, ami annak különösen javára vált, minthogy modern eszközökkel szerelt fel a műhelyt és kiadványai nemcsak külsejükben, hanem tartalmukban is igényesek voltak. Műhelyét 1895-ben könyvnyomó intézettel bővítette. Több helyi sajtótermék is nyomdájában készült, így az *Oedenburger Zeitung*, amely még 1944-ig élt, de magyar nyelvű lapot is adott ki *Soproni Újság* néven.

A *Szent Jakabról* címzett régi temető-kápolna (Sopron 1887, Litfass Károly könyvnyomdájában)

A nyomda vezetésében fia, Romwalter Alfréd követte 1895-től 1918-ig, és ebben az évben a tipográfia be is szüntette tevékenységét. Ha az előző századba visszanyúló kezdeteit tekintjük, akkor megszűnésekor egy 185 éves múltra visszatekintő tipográfia szűnt meg. Mint fent vázoltuk, az 1733-ban megtelepedő Schmid János Miklós felszerelése (pontosabban annak Sopronban maradt része) alapozta meg az őt követő Rennauer-nyomdát, amely azután a Siess-család és leányágon végül Romwalter tulajdonába került.

Az ország iparosodásával megszerte újabb és újabb nyomdai vállalkozások születtek. Ez volt a helyzet Sopronban is, amikor 1854-ben Reichard Adolf alapított újabb nyomdát a városban. Apja, Reichard Károly kőszegi tipográfus volt,

akinek Szombathelyen is volt nyomdája. Vagyis a család tagjai Nyugat-Dunántúl három városának könyvnyomtatásában is jelen voltak. A Sopronban – a Romwalter-nyomda konkurenseként – működő Reichard Adolf az 1860-as években társult Litfass Károllyal, aki később egyedüli tulajdonosa lett a szép tipográfiának. Ez a nyomda 1896-ban került Rötttig Gusztáv kezébe, majd egyesült a Romwalter-nyomdával. Rötttig valószínűleg Bécsből jöhetett, vagy legalábbis jó kapcsolatai voltak Béccsel, mert az 1900-as évek elején több közös kiadás is készült Bécsben és Sopronban, sőt Klagenfurtban és Sopronban is.

A 20. századra már a Rötttig-nyomda mellett megjelent a Piri- és Székely-nyomda, és több más kisebb kiadó, illetve nyomda is. Mindezeket a magánvállalkozásokat, a Rötttig-Romwalter nyomdával együtt, államosították 1948–1949-ben. Ez utóbbi egy darabig Soproni Nyomda néven élt tovább. Az 1960-as évektől kezdve napjainkig jellemző, hogy szinte minden jelentős soproni intézménynek van saját nyomdája, akár közigazgatási szervről, akár egyetemről legyen szó. Így természetesen viszonylag kevés lehetősége van egy magánvállalkozásban működő nyomdának, mint amilyen a Lövér Print, a Volezák nyomda vagy éppen a Hillebrand nyomda.

IRODALOM

- Hiller István*: Adatok Sopron és környéke nyomdászatának történetéből. In: Kisalföldi könyvesházak. Győr 1981., Győr-Sopron M. Tanácsa, 439–456. l.
- Környei Attila*: A soproni nyomdászat története. Kiállítás a Liszt Ferenc Múzeumban 1977. In: Soproni Szemle 1978. 3., 264–267. l.
- Végh Gyula*: A soproni könyvkötők céh-könyve. Szombathely 1936, Martineum, 225–232. l. In: Vasi Szemle Könyvei
- Csatkai Endre*: Dobner Ferdinánd, a könyvbarát. In: Soproni Szemle 1957. 3–4., 300–301. l.
- V. Ecsedy Judit*: Egy komáromi nyomdász 1740-ből: Schmid János Miklós. In: Magyar Könyvszemle 108., 1992. 269–275. l.
- V. Ecsedy Judit*: Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539–1800. Budapest 1996, Borda Antikvárium K. 246 l.